

Тилшуносликда синтагматик муносабат тадқиқи

Каршиева Насиба Нуриддин кизи

Синтагматик муносабат парадигматик муносабатдан ўзининг хусусиятлари билан ажралиб туради. У тил бирликларининг нутқ жараёнида бир чизик бўйлаб кетма-кет жойлашишидан келиб чиқувчи муносабат. Масалан тил элементлари бир чизик бўйлаб жойлашганда қуйидагича кўриниш ҳосил бўлади. Сўз бирикмаси: *the wedding on Saturday of his godchild*.

Синтагматик муносабат турли тил сатҳларига мансуб бирликлар ўртасида кузатилади, жумладан, сўз таркибида келган фонемалар ва морфемалар ўртасида гап таркибидаги сўз ва сўз бирикмалари ўртасида, полпредикатив, монопредикатив, ҳамда предикатив бўлмаган боғланишли нутқда юзага келган гапларда. Синтагматика Л.Л.Иофик таъбири билан айтганда, тил бирликларининг нутқ структурасини куришдаги ҳолатини ўрганади. Л.Л. Иофик фикрича, боғланишли нутқда элементлар эркин эмас, балки тил қонуниятларининг муайян қонуниятлари асосида тобе боғланиш орқали муносабатга киришади.⁸

Синтагматик муносабатга хос хусусият унинг тўғри чизикда кетма-кетлик асосида тузилишга эга бўлишидир, деган фикрни айтиб ўтади Б.И.Косовский.⁹ Унинг фикрича, агар тўғри чизик бўйлаб жойлашган тил бирликлари кетма-кет келмаган бўлсалар ҳам улар ўзаро синтагматик алоқага киришган ҳисобланадилар. Масалан, *Я тебе это сказал*; бунда *я* ва *сказал* сўзлари бевосита предикатив муносабатни ташкил этиб, гарчи улар гапда ўзаро узоқ масофода турган бўлсалар ҳам синтагматик муносабатга киришган ҳисобланадилар.

Ф.де Соссюр ҳам синтагматик муносабатни тўғри чизикда юзага келувчи муносабат дея изоҳ беради.¹⁰

⁸ Иофик Л.Л. Структурный синтаксис английского языка. – М.1978 –С. 18.

⁹ Косовский Б.И. Общее языкознание. – Минск. 1968. –С. 140.

¹⁰ Соссюр Ф.де. Курс общей лингвистики. – М., 1933. –С. 123-124.

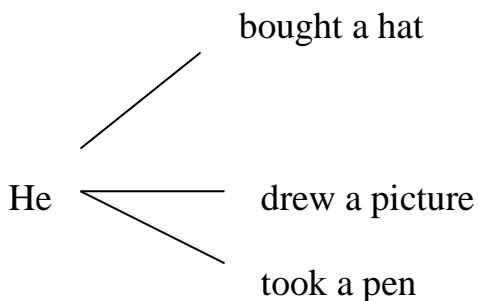
“Синтагматика сўзининг келиб чиқиши *синтагма* сўзига бориб тақалади. Синтагма – тил элементларининг бир чизикда кетма-кетлик асосда бирикувидир”, - дейди, В.М.Солнцев.

Синтагматик муносабатга нисбатан қуйидагича таъриф бериш мумкин:

1. Синтагматик муносабат тилда асосий вазифани юзага келтиради – бу коммуникатив функциядир. Синтагматик муносабат орқали нутқда хабар ифодасини берувчи гаплар шаклланади.
2. В.М.Солнцев фикрича, синтагматик муносабат парадигматик муносабатни юзага келтиради. Ф.де Соссюр шунга урғу берадики, нутқ фактлари тил фактларидан олдин пайдо бўлади.

Синтагматик муносабатга киришган тил элементлари ўзи келган позицияда бошқа элемент билан алмаштириш имконига эга бўлса, унда улар бир парадигматик қаторга мансуб ҳисобланади.

Масалан инглиз тилидаги мисол асосида бунини шундай кўрсатиш мумкин:

Ушбу келтирилган мисолда гап бир хил структурага таянган (яъни эга + кесим + тўлдирувчи → **S + P + O**).

Гувоҳи бўлганимиздек, бу гап структурасига мувофиқ шу йўл билан исталган феъл ва тўлдирувчи вазифасида келадиган от (ёки олмош) қўлланилиб, гап тузилиши мумкин. Албатта, бунда гапнинг семантик томони ҳам инобатга олинади.

Ушбу мисолда феъллар парадигмаси (*bought, drew, took*) ва отлар парадигмаси (*a hat, a picture, a pen*) мавжуд.

Синтагматик муносабат яқинликка (боғлиқликка) асосланган муносабат. Шу боис ҳам бундай муносабатда элементлар ўзаро боғланади. Синтагматик муносабатга киришган элементлар турли синфларга мансуб бўлганлиги боис, бири иккинчисини алмаштириб кела олмайди. Масалан: *Ann speaks* ва *Jack reads* гапларида атоқли от ва феъл ўзаро синтагматик муносабатда бўлади. Синтагматик планда тил шаклини танлаш унинг комбинатор имкониятлари, яъни бошқа шакл билан бирика олиш қобилиятлари билан аниқланади.

Инглиз тилида ҳозирги замонда 3-шахс бирлик феълга –s (-es) қўшилишини юқорида эътироф этган эдик. Аммо бошқа шахсларда инфинитивнинг то юкламасисиз қўлланиши қоидага мувофиқдир. Масалан: *She writes* дейиш мумкин аммо *She write* нотўғри формадир.

Ўзбек тилида эса *У ёзади* табиийдир, лекин *У ёзамиз* асло тўғри эмас. Шу жиҳатдан синтагматик муносабатда элементлар комбинатор имкониятларга таянади.

Н.Маҳмудов, А.Нурмонов фикрига кўра, муайян синтактик бирликнинг бошқа синтактик бирлик билан кетма-кет муносабати синтагматик муносабатни ҳосил қилади.

Маълумки, тил бирликларининг предикативлик ҳодисасини ўзида акс эттириш шу бирликларнинг нутқда реал қўлланилиши ҳамда воқеликка муносабат билдириши билан узвий боғлиқ. Аммо шуни ҳам эсда тутиш лозимки, агар тил элементлари нутқда мақсадсиз, кетма-кет қўлланилиб борса, унда улар ҳеч қандай предикативлик белгисига эга бўлмайди. Масалан, гапирмоқ, айтмоқ, тез-тез, аста-секин, мен, сен, у, она, опа каби.

Предикативликни ифода этиш учун келтирилган жумла, сўз бирикмаси бирор хабар маъносига эга бўлиши тингловчига нисбатан бирор реал муносабатлар ифодалаши лозим.

I went to the market yesterday.

Мен кеча бозорга бордим.

Демак, тўғри чизик бўйлаб жойлашган тил бирликлари семантик маъно касб этиши лозим. Ана шундагина синтагматик муносабат предикативлик ифода этишига шубҳа қолмайди.